

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių kasdienio gyvenimo detalės XVI amžiuje–XVII amžiaus pirmoje pusėje

Neringa Dambrauskaitė

Asistentė, daktarė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
El. paštas: dambrauskaite.neringa@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje įvairiais aspektais nagrinėjamas XVI a.–XVII a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių, gyvenusių bajorijos dvaruose, kasdienis gyvenimas. Remiantis daugiausia teismų bylų aktais, taip pat dvarų inventoriais ir naratyviniais šaltiniais, atskleidžiama, kaip atrodė valstiečių sodyba, koks buvo jų gyvenamasis namas, kokia apranga, mityba ir kasdienybėje svarbių daiktų įvairovė.

Reikšminiai žodžiai: valstiečiai, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kasdienis gyvenimas, materialinė aplinka, mityba, apranga.

Details of the Peasants Everyday Life in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century and the First Half of the 17th Century

Summary. This article deals with the aspects of everyday life of the peasants who lived in private estates of the nobility in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th – the first half of the 17th century. The research was mainly based on published and unpublished acts of court cases, additional information is found in the estate inventories and descriptions provided by the people who travelled through Lithuania. The analysis revealed that the homestead of the peasants were usually modest – it consisted of few wooden buildings, the most important of which being a dwelling house, a granary and a cattle-shed, but richer peasants lived in larger homesteads with more different buildings. Peasants usually lived in wooden farmhouses with a stove, whereas some part of the peasants in Samogitia still lived in the so-called *numas* with a fireplace. Peasants' main clothes were *sermėgos*, sheepskin coats, shirts, woman's cloaks; some peasants could afford to have more expensive clothes. The main food products included different kinds of grain, first of all, stocks of rye, as well as peas, different vegetables, flitch, dairy products. Probably only richer peasants ate meat more often. There were important various household effects and work tools in the peasant homestead. Although the life of peasants was modest, however there existed differences in the standard of everyday living during the period under discussion.

Keywords: peasants, Grand Duchy of Lithuania, everyday life, material environment, nutrition, clothing.

Received: 07/04/2020. Accepted: 22/10/2020

Copyright © 2020 Neringa Dambrauskaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) valstiečių istorija daugiausia tyrinėta praeitame amžiuje, remiantis marksistine metodologija, daugiausia kelti jų įbaudžiamumo ir valstiečių priešinimosi šiam procesui klausimai. Tačiau šiandieną reikia naujo žvilgsnio į šį svarbų visuomenės luomą, įtraukiant ir iki šiol mažai analizuotus valstiečių kasdienio gyvenimo klausimus. Kad išivaizduotume valstiečių gyvenimą, jų padėtį, itin svarbu suvokti, kaip atrodė jų kasdienė materialinė aplinka, kaip jie rengėsi, ką valgė, kokius daiktus turėjo.

Šiame straipsnyje bus nagrinėjami privačiuose bajorijos dvaruose gyvenusių valstiečių kasdienio gyvenimo ypatumai. Tyrimo chronologija – XVI a., kai atsiranda daugiau šaltinių, leidžiančių nuodugniau analizuoti šią problemą, – XVII a. vidurys, vadinamasis Tvano laikotarpis, nes karų ir ligų negandos tiesiogiai veikė visų visuomenės sluoksnių gyvenimo sąlygas.

Aptariamojo laikotarpio valstiečių klausimas jau nuo XIX a. pabaigos ir per XX a. tyrinėtas solidžiuose socialinės istorijos darbuose¹ – juose analizuota valstiečių istorija įvairiais socialiniais ir ūkiniais aspektais, daugiausia dėmesio skiriant valdovo valdų valstiečiams. Šiuolaikinėje istoriografijoje tyrėjai ėmėsi nagrinėti valstiečių pabėgimo iš dvarų, valstiečių šeimos klausimus². Tačiau į minėtus darbus nebuvo įtrauktas išsamus valstiečių materialios aplinkos ir gyvenimo sąlygų joje tyrimas. Tik Juozas Jurginis atskleidė šią temą kai kuriais aspektais, tačiau šio tyrimo neišplėtojo³. Apie valstiečių gyvenamąją aplinką ir kitus kasdienio gyvenimo ypatumus šiek tiek buvo rašyta architektūros istorijos darbuose⁴ ir aprangos tyrimuose⁵. Tačiau tam, kad geriau suprastume valstiečių gyvenimo sąlygas ir turėtume aiškesnį jų gyvenamosios aplinkos vaizdinį, reikia naujų tyrimų, įtraukiančių daugiau įvairių šaltinių medžiagos, pateikiant konkrečius atvejus iliustruojančių pavyzdžių.

Šiame tyrime daugiausia remtasi publikuotais ir nepublikuotais teismų bylų aktais. Itin svarbu, kad bylose dėl valstiečių namų užpuolimo kai kada atsiskleidžia sodybos struktūra, pastatų viduje buvusių daiktų įvairovė. Taip pat vertingos bylos dėl valstiečių užpuolimo kelyje ar dirbant laukuose, leidžiančios išivaizduoti, kokius drabužius, darbo įrankius ar kitus daiktus jie turėjo. Kiti šaltiniai – dvarų inventoriai, neretai pateikia duomenų tik apie turėtus gyvulius, tačiau kai kuriais atvejais juose randame informacijos ir apie valstiečių sodybą. Papildomos medžiagos suteikia naratyviniai šaltiniai: vietinių amžininkų darbai ir užsieniečių, keliavusių per Lietuvą, aprašymai, atskleidžiantys įdomias valstiečių buitines detales.

Straipsnio tikslas yra atskleisti, kokios buvo XVI a.–XVII a. pirmos pusės privačiuose LDK bajorijos dvaruose gyvenusių valstiečių gyvenimo sąlygos, atsižvelgiant į jų kasdienę materialinę aplinką. Tyrimas apima: 1) valstiečių sodybą, 2) gyvenamąjį namą;

¹ M. В. Довнар-Запольский, 1897; idem, 1905; Ф. И. Леонтович, 1897; idem, 1898; М. Любавский, 1915; Д. Л. Похилевич, 1957; В. И. Пичега, 1958; idem, 1961; J. Jurginis, 1962; idem, 1978; K. Jablonskis, 1979; E. Gudavičius, 1971; J. Ochmański, 1996.

² G. Sabaitytė, 2010; I. Ворончук, 2012.

³ J. Jurginis, 1978.

⁴ K. Čerbulėnas, 1958; I. Butkevičius, 1958; R. Bertašiūtė, 2014.

⁵ M. Matuškaitė, 2003; eadem, 2011.

3) aprangą; 4) mitybą; 5) valstiečių kasdienybėje svarbių daiktų įvairovę (namų ūkio daiktus, darbo įrankius, transporto priemones).

Sodyba

Europos valstiečių sodybai buvo būdingi keli skirtingos paskirties pastatai, iš kurių pagrindiniai buvo gyvenamasis namas, tvartas, klojimas ir dirbtuvės⁶. Kiek ir kokie pastatai aptariamuoju laikotarpiu sudarė LDK valstiečių sodybą? Ar visų valstiečių sodybos buvo vienodai kuklios, ar, galbūt, būta išskirtinių?

XVI a. pirmos pusės teismo byla liudija apie kunigaikščio Jono Polubenskiego valstiečio Simono Nožičiaus sodybos padegimą ir kartu leidžia susidaryti jos vaizdinį. Byloje rašoma, kad pirmiausia buvo padegtas kluonas, nuo kurio užsiliepsnojo tvora, nuo šios tvartas, toliau klėtis ant paklėčio su įvairiais joje buvusiais daiktais, o tada šalia buvusi pirkia su priemene. Tad visą sodybą sudarė keturi mediniai pastatai: kluonas, skirtas javų derliui, tvartas gyvuliams, klėtis daiktams laikyti ir pagaliau pirkia – valstiečių šeimos gyvenamasis namas. Vienas iš šių trobesių – o būtent klėtis, minimas ir pačiame Pirmajame Lietuvos Statute, kuriame rašoma, kad jei valstietis išvogtų kito valstiečio klėtį, būtų baudžiamas kartuvėmis⁷. Taigi klėtis buvo pagrindinis pastatas, kuriame valstietis laikydavo savo turtą, už kurio vagystę grėsė tokia griežta bausmė. Kaip toliau pažymima byloje, minėto Simono sodyboje taip pat buvo 30 avilių su bitėmis, stoginė, kurioje tuo metu buvo padėti trys ratai, ir kopūstų, agurkų bei česnakų daržas. Gaisro metu sudegė greičiausiai kieme lesinėjusios 30 vištų bei 5 žąsys⁸. Svarbu atkreipti dėmesį, kad sodyba buvo aptverta tvora, o kituose teismų bylų aktuose minimi ir užrakinami vartai. Tačiau jie ne visada gelbėjo ir suteikė saugumo – aptariamuoju laikotarpiu neretai pasitaikydavo smurtinių valstiečių sodybų antpuolių, į kiemą užpuolikai patekdavo tuos vartus išmušę⁹ (neretai sodybas nuo nekviestų svetimųjų saugojo šunys¹⁰).

1560 m. byla, taip pat dėl padegimo, liudija apie Konstantino Kuncevičiaus valstiečio Jaronimo Ignatavičiaus sodybą Gardino paviete. Ji buvo didesnė – ją sudarė aštuoni pastatai: gyvenamasis namas, svirnas ant paklėčio, kluonas ir net penki tvartai. Palyginti didelis tvartų skaičius liudytų, kad valstietis greičiausiai laikė daug gyvulių, nors šaltinyje minima, jog sudegė tik vienas tvarte buvęs arklys¹¹.

⁶ W. Rösener, 2000, p. 166.

⁷ *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)* (toliau – PLS) / I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, Vilnius, 2001, sk. 13, str. 10, p. 253.

⁸ *Русская историческая библиотека*, t. 20: *Литовская Метрика. Книги судных дел* (toliau – РИБ, t. 20), Петербург, 1903, Nr. 194, p. 1522–1523.

⁹ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею* (toliau – АВК), t. 36: *Акты Минского городского суда. 1582–1590 г. г.*, Вильна, 1912, Nr. 83, p. 78; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 256, b. 4316, l. 1–2.

¹⁰ *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga* (toliau – LM TBK 6), parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995, Nr. 194, p. 140; Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. Senieji aktai (toliau – LVIA, f. SA), b. 4598, l. 56; LMAVB RS, b. 3564, l. 24v; АВК, t. 18: *Акты о конных судах*, Вильна, 1891, Nr. 201, p. 223.

¹¹ АВК, t. 17: *Акты Гродненского земского суда*, Вильна, 1890, Nr. 996, p. 418.

Įdomus vėlyvesnis šaltinis – 1586 m. Adomo Bilevičiaus Rubežaičių dvaro, buvusio Žemaitijoje, inventorius, kuriame yra surašyti to dvaro dviejų valstiečių duoklininkų namai. Vienas jų – Tomulis Mykolaitis – gyveno sodyboje, kurioje buvo numas (*вежа, nom*) su priemene, klėtis, pirtelė ir jauja. Kito duoklininko – Motiejaus Vilkie sodyboje stovėjo gyvenamasis namas, taip pat numas su priemene ir pirtis¹². Tad šie valstiečiai turėjo po 3–4 pastatus. Kitaip nei ankstesniuose pavyzdžiuose, jų sodybose buvo pirtis praustis, o Tomulis Mykolaitis vietoj kluono turėjo jaują – pastatą su krosnimis, skirtą javų pėdams džiovinti.

Daugiau įvairios paskirties statinių buvo 1597 m. Kristupo Zenavičiaus Vilniaus pavieto Trakininkų dvaro kaime gyvenusio tijųno Jono Petkevičiaus sodyboje. Šaltinyje vardijamos dvi „juodos“ pirkios su priemenėmis, trys klėtys, iš kurių viena buvo ant paklėčio, arklidė, salyklinė, pirtis su priemene, kluonas su jauja ir penki tvartai gyvuliams bei šunims; pačioje sodyboje dar buvo avilių¹³. Taigi iš viso buvo net 14 pastatų. Pažymėtina, kad, kitaip nei ankstesniuose pavyzdžiuose, tijųnas turėjo atskirą arklidę, taip pat salyklinę, kuri buvo skirta salyklui gaminti. Šio pastato buvimas rodo, kad valstietis gaminosi alų. Galime atkreipti dėmesį, kad, pavyzdžiui, Lenkijoje valstiečių elito sodyboje buvo statoma ir atskira salyklinė, ir alaus darykla (vadinamasis *bravoras*)¹⁴. Minėto valstiečio sodyba buvo išskirtinė ir tuo, kad jis turėjo ne vieną, o du gyvenamuosius namus, net tris klėtis daiktams laikyti ir net penkis tvartus. Visi pastatai buvo įkainoti 37 kapomis grašių¹⁵.

Nagrinėdami XVII a. pirmos pusės šaltinius taip pat randame aprašytą įvairių sodybų. Tarp jų ir labai kuklių. Štai 1603 m. laisvo žmogaus Grigo Stasevičiaus rašte, kuriuo jis paliudija gavęs iš pono Jono Bako ūkį su trobesiais prie Strėvininkų, Trakų paviete, vardijama tik gryčia su priemene, klėtis ir tvartas¹⁶. Galime manyti, kad būtent šie pastatai valstiečių sodyboje buvo svarbiausi ir kukliam gyvenimui jų užteko.

Iš šių pavyzdžių ir kitų šaltinių matyti, kad uždara valstiečių sodybą galėjo sudaryti vos trys trobesiai, skirti šeimai gyventi, turtui laikyti ir gyvuliams, o turtingesni valstiečiai galėjo turėti ir daugiau nei dešimt pastatų – ne vieną gyvenamąjį namą, daugiau klėčių, tvartų, atskirą kluoną, taip pat čia būta arklidžių, pirties ar salyklinės. Dar reikėtų pridurti, kad valstiečiai amatininkai savo sodybose kai kada turėdavo atskiras dirbtuves, pavyzdžiui, 1586 m. Povilo Petraičio sodyboje Upytės paviete buvo pastatyta kalvė¹⁷. Matyti, kad svarbūs valstiečių sodybos elementai buvo aviliai ir daržai.

¹² LVIA, f. SA, b. 4605, l. 352.

¹³ LVIA, f. SA, b. 4598, l. 56.

¹⁴ M. Kołacz-Chmiel, 2011, p. 202.

¹⁵ LVIA, f. SA, b. 14598, l. 56.

¹⁶ Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (toliau – LIIR), f. 4 (*Istorinių šaltinių vertimai ir kopijos. K. Jablonskio parengto „Feodalinių baudžiavinių santykių Lietuvoje dokumentų rinkinio“ mašinraštis*), b. 162, Nr. 19¹, l. 47¹.

¹⁷ ABK, t. 26: *Акты Упитского городского суда*, Вильна, 1899, Nr. 460, p. 376.

Gyvenamasis namas

Apie valstiečio gyvenamąjį namą įdomių duomenų randame naratyviniuose šaltiniuose. Imperatoriaus Maksimiliano I pasiuntinys Zygmundas fon Herberšteinas, 1517 ir 1526 m. keliavęs per Lietuvą, aprašė žemaičių valstiečių namus: „Gyvena žemose ir labai ilgose trobose, kurių viduryje saugoma ugnis. Prie jos sėdėdamas, šeimos tėvas mato gyvulius ir visą namų ūkį. Mat jie paprastai po tuo pačiu stogu, kur gyvena patys, laiko be jokios pertvaros ir gyvulius.“¹⁸ Italas Aleksandras Gvanjinis 1611 m. išspausdintame savo darbe taip pat aprašė žemaičių būstą: „Prasti žmonės gyvena mažose, žemose, pailgose trobose, kuriose vakarais ir rytais vidury aslos kūrenama ugnis.“¹⁹ Jonas Lasickis pažymėjo, kad žemaičių namams buvo būdinga siaura viršūnė su įrengta anga, pro kurią išeidavo dūmai ir nuo gyvulių susidaręs tvaikas²⁰. Toks namas buvo senesnio tipo – kvadratinis, su keturšlaičiu stogu. J. Jurginis pateikė išvalgą, kad jis buvo medinis, rentinės konstrukcijos, be langų ir be lubų, dengtas šiaudais, su anga stogo kraige²¹. Šiuose šaltiniuose paminėtas gyvenamasis namas buvo vadinamas numu.

Anot architektūros istorijos tyrinėtojų, numas buvo seniausio tipo pastatas – su atviru ugniakuru, skirtas žmonėms gyventi ir gyvuliams laikyti. Toks gyvenamasis namas II tūkstantmečio pradžioje greičiausiai buvo paplitęs visoje Lietuvoje, be to, jis buvo būdingas visam Baltijos jūros regionui. Tačiau aptariamuoju laikotarpiu LDK numus randame būtent Žemaitijoje. Tuo metu paprastai numas buvo pagrindinis neturtingų žemaičių valstiečių būstas, o labiau pasiturintys šį pastatą naudojo jau daugiau ūkinėms reikmėms arba gyveno jame tik vasarą²². Pavyzdžiui, minėtas valstietis Tomulis Mykolaitis 1586 m. turėjo vieną gyvenamąjį namą – būtent numą, o tame pačiame kaime gyvenęs Motiejus Vilkis, be numo, turėjo atskirą gyvenamąjį namą su seklyčia. Numą jis greičiausiai tenaudojo kaip tvartą²³.

Kai kurių valstiečių sodybose numas reikšmės neprarado ir XVII a. Štai iš 1620 m. šaltinio sužinome, kad tokiaime nume, Pienaujoje, gyveno Žemaitijos valstietis Motiejus Giželaitis. Tais metais jis pas save į numą, į puotą, netgi buvo pasikvietęs bajorus Merkelį Druktenį ir Kristupą Grigorevičių. Tiesa, puota nevyko sklandžiai – pastarasis svečias ėmė plūsti Merkelį Druktenį, jam „nume už stalo ramiai sėdint“, o paskui, išplūdęs, dar ir sumušė²⁴.

Kiti valstiečiai gyveno dūminėje pirkioje arba gryčioje – tai pastatas su krosnimi, bet be kamino. Ne veltui tokia pirkia pavadinama „juoda“ – nuo po patalpas pasklindančių dūmų (greičiausiai ją vėdindavo atvėrę duris). Šis trobesys būdavo su lubomis ir langais, kurie valstiečių namuose buvo ne stikliniai, o dengti riebaluotu popieriumi ar gyvulio

¹⁸ *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 61.

¹⁹ *Ibidem*, p. 65.

²⁰ Jonas Lasickis, „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, in: V. Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus. Tekstas ir kontekstai*, Vilnius, 2012, p. 105.

²¹ J. Jurginis, 1978, p. 91.

²² R. Bertašiūtė, 2014, p. 110–111.

²³ LVIA, f. SA, b. 4605, l. 352.

²⁴ LMAVB RS, f. 198, b. 604, l. 1.

pūsle²⁵. Matyti, kad tokiaame name dažnai būdavo priemenė²⁶, kai kada ir daugiau patalpų. Pavyzdžiui, valstiečio Jaronimo Ignatavičiaus pirkia buvo su priemene ir kamara²⁷; gryčioje su priemene ir kamara Debrovo kaime gyveno Vosylius Kapočiaus valdiniai – Eska ir Fedka Gončarovai²⁸; o duoklininko Motiejaus Vilkio gyvenamasis namas buvo su seklyčia, priemene ir gryčia. Šiais atvejais minimas dvigalis namas, kuriame buvo trys patalpos. Į jį įėjus pirmiausia būdavo patenkama į priemenę, vienoje jos pusėje buvo pirkia arba seklyčia, kitoje – kamara arba gryčia. Svarbu atkreipti dėmesį, kad ir valstiečių namuose buvo šviesūs kambarys – vadinamoji seklyčia, paprastai būdinga bajorų namams. Tačiau joje, skirtingai nei bajorų namuose, nebuvo židinio arba krosnies²⁹.

Retai kada šaltiniuose aprašoma, kas buvo gyvenamųjų pastatų viduje, tačiau kai kurie šaltiniai atskleidžia tam tikras detales. Galime manyti, kad numuose pagrindinį vaidmenį vaidino ugniakuras, o dūminėse pirkiose svarbus elementas buvo krosnis. Ant tokių didelių krosnių būdavo ir sėdima, ir, greičiausiai, miegama. Štai 1629 m. šaltinyje minima moteris, „sėdinti su vaikais ant krosnies“ Bresto pakamarienės valdinio Stepono Hančyčiaus namuose Utovičių kaime. Ji buvo paprašyta prižiūrėti raupais sergančius minėto valdinio vaikus, o tuo metu jis su žmona iki vidurnakčio gėrė smuklėje³⁰.

Kiti šaltiniai atskleidžia, kas galėjo būti laikoma kurioje konkrečioje namo patalpoje. Štai XVI a. pirmoje pusėje Simono Nožičiaus prie pirkios buvusioje priemenėje buvo dveji ašmenys, peikena ir ragotinė³¹. Apie epizodą, vykusį priemenėje, pasakoja 1646 m. šaltinis – valstietis Adomas Šleivys, gyvenęs Sipainių kaime, kaltindamas valstietę Jadziulę Jusienę raganavimu, liudijo, kad ji, pakviesta į vestuves, slapta iš jų išėjo ir, nuėjusi į priemenę, trupino savo iš namų atsineštą duonos plutą ir šėrė ją paršelius, dėl to, kaltintojo nuomone, vieną jų papjovęs ir suvalgęs jis pats susirgo, o kiti paršeliai išdvesė³². Tiesa, nežinome, ar tie paršeliai buvo pagrindinio namo priemenėje.

Kas būdavo kitose patalpose? 1566 m. Esko ir Fedkos Gončarovų namų kamaroje buvo laikyti drabužiai, gryniesi pinigai ir kartu toje pačioje patalpoje buvo pastatyta 10 statinių miežių³³. Taigi ši namo kamara buvo naudojama ir ūkinėms reikmėms, nors, pavyzdžiui, bajorų namuose gyvenamųjų namų kamara paprastai būdavo skirta miegoti ir asmeniniams daiktams laikyti³⁴.

O kokie gi valstiečių namuose buvo baldai? 1597 m. teismo byla atskleidžia, kad tijūno Jono Petkevičiaus juodoje pirkioje buvo du stalai³⁵. Iš tiesų, valstiečių namuose iš baldų tebuvo tik stalai ir suolai. Apskritai, tuo metu Europoje valstiečių namai buvo

²⁵ J. Jurginis, 1978, p. 91.

²⁶ РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1522–1523; LVIA, f. SA, b. 4598, l. 56; LIIR, f. 4, b. 162, Nr. 19¹, l. 47¹.

²⁷ АВК, t. 17, Nr. 996, p. 418.

²⁸ *Lietuvos Metrika (1565–1566). 50-oji Teismų bylų knyga* (toliau – LM TBK 50), parengė L. Steponavičienė, I. Valikonytė, Vilnius, 2014, Nr. 30, p. 62.

²⁹ J. Jurginis, 1978, p. 92.

³⁰ АВК, t. 18: *Акты о конных судахъ, Вильна, 1891, Nr. 260, p. 296.*

³¹ РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1522.

³² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t.: *XVII amžius*, sud. N. Vėlius, Vilnius, 2003, p. 405.

³³ LM TBK 50, Nr. 30, p. 62–63.

³⁴ N. Dambrauskaitė, 2019, p. 111.

³⁵ LVIA, f. SA, b. 4598, l. 55–56.

menkai apstatyti. Ypač maži namai, kuriuose tebuvo tik viena patalpa. Joje šeima susėdavo ant suolų aplink atvirą židinį ir stalą. Ant tų pačių suolų būdavo ir miegama³⁶. Tai nenuostabu, nes LDK aptariamuoju laikotarpiu ant suolų dažnai miegodavo ir patys bajorai³⁷.

Kituose šaltiniuose randame valstiečių daiktų surašymus, iš kurių galime susidaryti aiškesnį vaizdą, kas buvo gyvenamųjų namų viduje. Iš tokių namų daiktų yra minima patalynė, staltiesės ir rankšluosčiai, virtuvės indai. Štai 1541 m. Barboros Kešgailienės valdiniai Gavrilas ir Ščerbas turėjo staltiesę, dvi pūkines antklodes ir pagalvę, valdinys Demjanas turėjo geležinę keptuvę³⁸. 1542 m. kunigaikščio Jurgio Masalskio valstiečio Otrochimo namuose buvo daugiau namų daiktų: 4 katilai, net 10 trikojų puodų, 12 staltiesių ir rankšluosčių, kurie per užpuolimą buvo pavogti³⁹. 1595 m. iš Jurgio Volmenskio Promediavos dvaro Sujanų kaimo valstiečio Urbono Jokūbaičio pirkelės buvo išneštos dvi paprastos drobės paklodės ir dvi žemaitiškos pagalvėlės⁴⁰. 1644 m. iš Karolio Sumoroko Tautiškio palivarke gyvenusio Martyno Ševro namų buvo pavogta nemažai staltiesių, rankšluosčių ir dargi pagalvių užvalkalų⁴¹.

Šie pavyzdžiai rodo, kad valstiečiai savo kukliuose namuose miegojo ant suolų ar krosnies; turtingesnieji valgydavo prie staltiese apdengto stalo, pagalvę riebaluotas rankas galėjo nusišluostyti rankšluosčiu; valstiečiai valgė virė virš ugniakuro pakabintame katile ar trikojame puode, o kai kurie naudojo geležines keptuves. Kiek geriau gyvenusieji savo namuose turėjo daugiau indų ir audinių.

Apranga

Drabužiai tuometinėje luominėje visuomenėje ne tik atliko apsaugojimo nuo šalčio funkciją, bet ir buvo asmens priskyrimo luomui ženklas. Iš tiesų, kad asmuo priklausė kukliausiajam valstietijos luomui, aiškiai matėsi iš jo aprangos. Kokia gi ji buvo, jau anksčiau trumpai aprašė tyrėja Marija Matušakaitė. Pasak jos, LDK valstiečiai dėvėjo avikailio kailinius, apsiaustus su gobtuvais, sermėgas, marškinius, pasiūtus iš naminės lino drobės, vyrai mėvėjo kelnes, moterys ryšėjo nuometus, skaras ir prijuostas, avėtos buvo naginės⁴².

Konkretūs šaltiniai leidžia aiškiau įsivaizduoti, kokius drabužius valstiečiai vilkėdavo tam tikru metu. Pavyzdžiui, kaip jie būdavo apsirengę eidami dirbti į laukus šiltuoju

³⁶ W. Rösener, 2000, p. 166.

³⁷ N. Dambrauskaitė, 2019, p. 106.

³⁸ *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga* (toliau – LM TBK 10), parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, Vilnius 2003, Nr. 160, p. 99; apie keptuves taip pat žr.: *Судебная книга Витебского воеводы, господарского маршалка, Волковыского и Оболецкого державцы М. В. Ключко. 1533–1540. Литовская Метрика. Книга № 228. Книга судных дел № 9*, parengė В. А. Воронин, А. И. Груша, И. П. Старостина, А. Л. Хорошкевич, Москва, 2008, Nr. 26, p. 83.

³⁹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга № 560 (1542 год). Кніга перенісаў № 3* (toliau – ЛМ. Кн. переп. 3), parengė А. J. Дзярновіч, Мінск, 2007, p. 76.

⁴⁰ LMAVB RS, f. 256, b. 4316, l. 1–2.

⁴¹ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 7, b. 11/ 14463, l. 326v.

⁴² M. Matušakaitė, 2011, p. 65.

metų laiku, puikiai atskleidžia 1540 m. byla, kurioje ponas Grynaška Šolucha skundėsi, kad buvo užpulta jo pieva ir sumušti dešimt joje dirbusių valstiečių vyrų ir tiek pat moterų. Iš kiekvieno vyro užpuolimo metu buvo pavogta po sėmėgą (nurengus), kepurę, krepšelį ir iš viso 50 tuose krepšeliuose buvusių grašių, o iš moterų pavogta 10 apsiaustų (*кодмановъ*), 10 *prostitų* (*простиць*), kurios greičiausiai buvo skraistės⁴³, taip pat 10 diržų su adatinėmis, kuriose buvo pusantrų kapos grašių⁴⁴. Įdomu pažymėti, kad, net ir eidami dirbti į laukus, valstiečiai prie savęs turėdavo šiek tiek grynųjų pinigų. Greičiausiai juos pasiimti su savimi buvo saugiau, nei palikti namuose.

Svarbi 1582 m. teismo byla atskleidžia, ką vilkėdavo turtingesnieji valstiečiai. Pasak šio šaltinio, kunigaikščio Jarošo Žyžemsko Minsko pavieto dvare gyvenęs tįjūnas Janukas Petkelevičius kartu su žmona ir broliu vykę naktį iš turgaus, kelyje buvo užpulti. Iš tįjūno, kuris šio užpuolimo metu buvo nužudytas, buvo paimta juoda nauja sėmėga, kainavusi 40 grašių, nauji avikailio kailiniai, apsiūti bebro kailiu ir zomša, kainavę pusantrų kapos grašių, kepurė už 8 grašius ir batai už 12 grašių. Iš jo žmonos taip pat buvo atimta nauja juoda sėmėga, tokie pat kailiniai, mėlyna skraistė, auliniai batai ir diržas su adatine, kurioje buvo pusantrų kapos grašių⁴⁵. Norėtume atkreipti dėmesį, kad iš šio šaltinio paaiškėja kai kurių drabužių spalvos – juoda ir mėlyna, o pavyzdžiui, pagal Gvanjino aprašymą, žemaičių valstiečių sėmėgos būdavo pilkos⁴⁶. Minėtos sėmėgos, kainavusios po 40 grašių, buvo brangios, mat tais pačiais metais sėmėgą galima buvo nusipirkti perpus pigiau⁴⁷. Už tokios brangesnės sėmėgos kainą tuo metu būdavo galima įsigyti dvi kiaules arba du avinus⁴⁸. Šių turtingesniųjų valstiečių ir kailiniai buvo puošnesni, kainavę net pusantrų kapos grašių, o paprastų avies kailinių kaina buvo 40 grašių⁴⁹.

Kiek ir kokių drabužių galėjo turėti valstiečio šeima, atskleidžia teismų bylos dėl valstiečių klėčių apgrobimo. Štai 1582 m. Bogdano Steckevičiaus Slobodos kaimo valdinio Amchipo klėtyje buvo telaikytos dvi sėmėgos ir avikailio kailiniai, kito to paties kaimo valdinio Kuzmino klėtyje būta dviejų sėmėgų, avies kailinių ir 10 drobinių vyriškų ir moteriškų marškinių⁵⁰. 1613 m. teismo byloje išvardijami valstiečių Vaičiaus Jonavičiaus ir jo žmonos Nastasės turimi drabužiai: dvi namuose pasiūtos sėmėgos, viena nauja, kita šiek tiek padėvėta, dvi kepurės, dveji avikailio kailiniai, vieni nauji moteriški, kiti vyriški padėvėti, ketveri vyriški marškiniai, penkeri moteriški, trys nuometai, dvi ilgos moteriškos skraistės, dveji odiniai bateliai (*черевику*)⁵¹. Minėti valstiečiai, būdami laisvi žmonės, bet, susilaukę dviejų vaikų ir negalėdami pragyventi, neturėdami turto, prieš kelerius metus buvo pasiprašę apsigyventi pono B. Taujensko Sačiūnų kaime, o per tą laiką gana prakuto, tai rodo ir pateiktas drabužių sąrašas. Kitų valstiečių drabužių

⁴³ Apie *простиць* žiūrėti: M. Matuškaitė, 2003, p. 117–118.

⁴⁴ LM. TBK 10, Nr. 91, p. 65.

⁴⁵ ABK, t. 36, Nr. 43, p. 44.

⁴⁶ *Kraštas ir žmonės*, p. 69.

⁴⁷ ABK, t. 36, Nr. 105, p. 91.

⁴⁸ *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 2: *Tekstas*, parengė I. Lappo, Kaunas, 1938, sk. 13, str. 6, p. 470.

⁴⁹ ABK, t. 36, Nr. 105, p. 91.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ LIIR, f. 4, b. 162, Nr. 29, l. 75.

sąrašė paminimos ir kojinės⁵² bei pirštinės⁵³, be kurių negalima buvo apsieti šaltuoju metų laiku.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad pagrindiniai valstiečių drabužiai buvo sermėgos, avies kailiniai, moteriškos skraistės, marškiniai, tačiau kai kurie valstiečiai galėjo sau leisti juos turėti puošnesnius, brangiau kainavusius. Išskirtiniai buvo 1585 m. pono Jono Vekavičiaus valdinio Miko Bortkevičiaus, gyvenusio Pamūšio dvare, Upytės pavieta, drabužiai: baltas viršutinis, aukštai susegtas drabužis, vadinamas *ермак*⁵⁴, už dvi kapas grašių, ir kitas žydras, iš Londono gelumbės, net už 3 kapas grašių⁵⁵. Stebinantys 1636 m. bylos duomenys liudija, kad kai kurie valstiečiai turėjo netgi sidabrinų papuošalų – Grigaliaus Prialgausko Gondingos dvare gyvenęs Ezofas Paduraitis už du auksinus buvo nusipirkęs sidabrinį žiedą. Jį kartu su kitu turtu pavogė paties Ezofa samdinys Stanislovas Markaitis⁵⁶. Neabejotina, kad tokie drabužiai ir papuošalai sudarė svarbią valstiečių turto dalį.

Mityba

Ką gi valstiečiai valgė? Žinoma, tai, ką galėjo gauti iš savo ūkio. Svarbiausia valstiečiams buvo apsirūpinti javų ir ankštinių augalų atsargomis. Daugiausia būdavo auginama rugių, taip pat augintos avižos, naudotos ir maistui, ir pašarui, miežiai⁵⁷, grikliai⁵⁸ ir nedaug kviečių, nes jiems reikėjo geros žemės⁵⁹. Svarbūs valstiečių mitybai buvo žirniai, sudarę nemažą jų dienos raciono dalį, valgytos buvo ir pupos⁶⁰. Galima manyti, kad iš įvairių grūdų ar žirnių gamintos košės ir miltiniai patiekalai LDK, kaip ir Lenkijoje, buvo pagrindinis valstiečių valgis⁶¹.

Kasdienė valstiečių duona buvo ruginė (kaip ir daugumos bajorų⁶²) arba kepta iš įvairių javų mišinio⁶³. Gerardas Merkatorius paliudijo, kad paprasti žmonės valgo labai juodą duoną, keptą iš rugių ar miežių su visomis sėlenomis⁶⁴. Duonos svarbą atskleidžia įdomus 1646 m. šaltinis – valstietis Adomas Šleivys kaltino valstietę Jadziulę Jusienę raganavimu, skųsdamasis, kad „man duoną sugadinai, ir ligi šios dienos nerūgsta, nes mano dukters akivaizdoje paėmei po gabaliuką tešlos“⁶⁵.

⁵² 1599 m. Dorotos Prevoskienės valstietis Ščeputis Mackaitis, gyvenęs Kiršų kaime, turėjo kojines, pirkas už 8 lietuviškus grašius – žr. LMAVB RS, f. 256, b. 3564, l. 24v.

⁵³ 1636 m. Grigaliaus Prialgausko Gondingos dvare gyvenęs Ezofas Paduraitis turėjo dvi poras pirštinių: vienas už 12 lietuviškų grašių, kitas – už 6 – žr. LMAVB RS, f. 256, b. 3815, l. 1.

⁵⁴ Apie *ермак* žiūrėti: M. Mašuškaitė, 2003, p. 65.

⁵⁵ ABK, t. 26, Nr. 88, p. 55.

⁵⁶ LMAVB RS, f. 256, b. 3815, l. 1.

⁵⁷ J. Jurginis, 1978, p. 114.

⁵⁸ РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1522; LIIR, f. 4, b. 162, Nr. 29, l. 75; LM TBK 6, Nr. 70, p. 66.

⁵⁹ J. Jurginis, 1978, p. 114.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ M. Ferenc, 2006, p. 151.

⁶² N. Dambrauskaitė, 2019, p. 149.

⁶³ А. Бель, 2007, p. 87.

⁶⁴ *Kraštas ir žmonės*, p. 84.

⁶⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, p. 405.

Valstiečiai augindavo ir kanapes bei linus, iš kurių gaudavo aliejų⁶⁶; taip pat aguonas⁶⁷. Kiek kokių grūdų, ankštinių augalų, sėmenų ir kanapių sėklų atsargų turėjo valstietis, atskleidžia 1636 m. teismo byla. Jos duomenimis, Jonas Petravičius, prieš nemažai laiko su savo žmona ir trimis vaikais apsigyvenęs Matiso Didžiulio Akmenos dvare, Ukmergės paviete, pabėgo nuo savo pono, kartu su savimi išsigabendamas nemažai turto, tarp kurio buvo: 21 statinė rugių, pustrėčios statinės kviečių, dvi statinės miežių, pusantrios statinės vasarojaus, 8 statinės avių, pusantrios statinės žirnių, 4 statinės grikių, pusantrios statinės pupų, pusė statinės *шаговицы* (?), pusė statinės sėmenų ir ketvirtis statinės kanapių (greičiausiai sėklų)⁶⁸.

Valstiečių mityboje svarbios buvo ir daržovės. XVI a. pirmoje pusėje Simono Nožičiaus sodybos darže buvo pasodinta 12 eilių kopūstų, 5 eilės agurkų ir 3 eilės česnakų⁶⁹; 1529 m. Ašmenos valsčiaus ponios Dorotos Vizgirdavičienės valstietis Martinecas prie namų buvo užsodinęs 12 eilių kopūstų ir paprastųjų runkelių daržą⁷⁰. Lietuvos valstiečiai daržuose taip pat augino griežčius, morkas ir ropes⁷¹. XVI a. gyvenęs Jonas Lasickis pasakojo, kad žemaičių valstiečiai buvo įpratę keptas ropes valgyti vietoj duonos, nes joms užsiauginti reikėjo mažiau darbo nei užauginti javams; amžininkas pažymėjo, kad jie ima valgyti duoną, suvalgę ropes⁷².

Reikėtų pridurti, kad valstiečių sodybose nebuvo sodų, nebent tik vienas kitas vaismedis. Tačiau jų mitybą pajavairino miško gėrybės – uogos, grybai, grybus jie džiovindavo arba raugindavo⁷³.

Valstiečių prasimaitinimui svarbus buvo ir gyvulių bei naminių paukščių auginimas. Valakinis valstiečių ūkis, be 4–5 darbinių gyvulių, paprastai turėjo dvi karves ir 3–4 jauniklius, 3–4 avis, 2–3 kiaules, rečiau laikytos ožkos⁷⁴. Laikomi buvo ir naminiai paukščiai – vištos ir žąsys⁷⁵. Visgi kai kurie valstiečiai laikė kur kas daugiau gyvulių. 1542 m. kunigaikščio Jurgio Masalskio valdinys Otrochimas, be *dviejų žagrių jaučių* (t. y. greičiausiai keturių jaučių) darbui, turėjo net 20 karvių, 10 veršių, 30 avių, net 40 kiaulių ir 60 paršiukų, taip pat 40 žąsų ir 20 vištų⁷⁶. Palyginimui – Lenkijoje valstiečių elito šeima išskirtiniu atveju laikė 27 raguočius, 40 avių, 23 kiaules su paršiukais, 60 žąsų, daug vištų ir gaidžių ir 9 arklius su trimis kumeliukais darbui⁷⁷.

Kiti valstiečiai gyvulių ir paukščių turėjo daug mažiau. 1613 m. rašte liudijama, kad 1601 m. Vaičius Jonavičius ir jo žmona Nastasė, būdami laisvi žmonės, buvo atėję pas poną B. Taujenskį ir apsigyvenę jo mirusio valstiečio Palio ūkyje Sačiūnų kaime,

⁶⁶ J. Jurginis, 1978, p. 91, 114.

⁶⁷ Sietas aguonų: ABK, t. 18, Nr. 244, p. 273.

⁶⁸ VUB RS, f. 7, b. UkPt 1629–1637, l. 670 – 670v. Apie visą minėto valstiečio turtą – žr. priedą.

⁶⁹ РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1523.

⁷⁰ LM TBK 6, Nr. 70, p. 66.

⁷¹ J. Jurginis, 1978, p. 115.

⁷² Jonas Lasickis, *op. cit.*, p. 103.

⁷³ J. Jurginis, 1978, p. 115.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 114–115.

⁷⁵ LM TBK 50, Nr. 30, p. 63; РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1523; LMAVB RS, f. 256, b. 4316, l. 1–2.

⁷⁶ ЛМ. Кн. переп. 3, p. 77.

⁷⁷ M. Kołacz-Chmiel, 2011, p. 201.

Ukmergės paviete. Tada jie iš pono gavo turto, tarp kurio gyvulių: kumele, jautį, karvę ir dvi avis. Vėliau, 1612 m. jie jau buvo kiek prakutę ir gyvulių turėjo daugiau – dvi melžiamas karves, 4 avis, veršelį ir 5 žąsis (dar dvi kumeles ir du darbinius jaučius)⁷⁸.

Nežinome, kokią dalį valstiečių raciono sudarė mėsa, bet galima atkreipti dėmesį, kad Lenkijoje XVI a. tik labiau pasiturinčių valstiečių namuose ji valgyta palyginti dažnai⁷⁹. LDK šaltiniai kai kada užsimena apie klėtyse laikytas kiaulienos atsargas – paprastai lašinius⁸⁰. Retai kada minimi kiti mėsos gaminiai – štai 1625 m. valstiečio Stanislovo Zedzikavičiaus, gyvenusio Bresto vaivadijoje, klėtyje buvo dvi paltys lašinių, 10 dešrų, du kumpiai, dvi kiaulienos mentės, dvi kiaulienos nugarinės, dar didelis gabalas lašinių, kurie kainavo pusaštunto auksino, ir šešių rūkytų žąsų mėsa⁸¹. Jei trūko mėsos, gautos iš savo gyvulių ūkio, jos valstiečiai galėdavo nusipirkti turguje. Pavyzdžiui, 1590 m. Mirukas Byčkevičius Ivenčiaus miestelio turguje už 8 grašius nusipirko ketvirtį telyčios mėsos⁸².

Gyvulininkystė valstiečių virtuvei teikė ir pieną, iš kurio buvo gaminamas sviestas ir sūriai. Žinome, kad Kononas Parchomavičius klėtyje laikė 30 sūrių ir 3 kibirus sviesto, o tame pačiame kaime gyvenusio valstiečio kalvio Evtucho klėtyje buvo net 90 sūrių ir 7 kibirai sviesto⁸³. Pieno daugiausia duodavo karvės, bet taip pat buvo melžiamos avys ir ožkos⁸⁴. Naminiai paukščiai teikė valstiečiams kiaušinių, tačiau jų dalį reikėdavo atiduoti ponui⁸⁵.

Sunku pasakyti, kiek valstiečiai valgydavo žuvies. Ja daugiau galėdavo maitintis dvaro žvejai, dalį laimikio turėję atiduoti ponui⁸⁶. Tiesa, Jonas Lasickis, pasakodamas apie žemaičių valstiečius, pažymėjo, kad jiems žuvų netrūksta⁸⁷. Analizuotuose šaltiniuose minimos klėtyse laikytos silkės. Valstietis Otrochimas jų buvo nusipirkęs net 20 statinių⁸⁸.

Mėsai ir žuviai reikėjo pagrindinio prieskonio ir konservanto – druskos. Valstiečiai jos galėjo įsigyti iš savo pono arba turguje⁸⁹. Pavyzdžiui, 1590 m. Mirukas Byčkevičius turguje nusipirko svarą druskos už 2 grašius⁹⁰; nemažai druskos atsargų 1597 m. turėjo valstietis Kononas Parchomavičius⁹¹.

Kitas valstiečių turėtas maisto produktas ir vienintelis saldėsis buvo medus. Kad lietuviai yra turtingi medaus, liudijo Zygmuntas fon Herberšteinas, XVI a. pirmoje pusėje keliavęs per Lietuvą⁹². Pasak Jono Lasickio, žemaičių valstiečiai šviesaus medaus turė-

⁷⁸ LIIR, f. 4, b. 162, Nr. 29, l. 74–75.

⁷⁹ M. Ferenc, 2006, p. 151.

⁸⁰ *Археологический сборник документов относящихся къ истории Северозападной Руси*, t. 1, Вильна, 1867 (toliau – AC), Nr. 66, p. 203; LM TBK 6, Nr. 70, p. 66; ABK, t. 18, Nr. 201, p. 223.

⁸¹ ABK, t. 18, Nr. 244, p. 273.

⁸² ABK, t. 36, Nr. 463, p. 389.

⁸³ AC, t. 1, Nr. 66, p. 203. Taip pat žiūrėti: *Lietuvos Metrika (1559–1563). 40-oji Teismų bylų knyga*, parengė N. Šlimienė, I. Valikonytė, Vilnius, 2015, Nr. 201, p. 241.

⁸⁴ J. Jurginis, 1978, p. 115.

⁸⁵ J. Ochmański, 1996, p. 215.

⁸⁶ E. Gudavičius, 1999, p. 88.

⁸⁷ Jonas Lasickis, *op. cit.*, p. 103.

⁸⁸ ЛМ. Кн. переп. 3, p. 76.

⁸⁹ J. Jurginis, 1978, p. 118.

⁹⁰ ABK, t. 36, Nr. 463, p. 389.

⁹¹ AC, t. 1. Nr. 66, p. 203.

⁹² *Kraštas ir žmonės*, p. 58.

jo apščiai⁹³. Bitės daug medaus sunešdavo į miško medžių dreves, kurioms apsaugoti skirtos nuostatos buvo įrašytos į Pirmąjį Lietuvos Statutą⁹⁴. Valstiečiai medumi apsirūpindavo savo sodyboje įsirengę avilių. Medaus, taip pat vaško valstiečiai turėjo duoti ir savo ponui, pavyzdžiui, 1514 m. ponios Jokūbienės Davainavičienės valdiniai vežė jai duoklę: be kitų dalykų, medaus pustrėčio kubiliuko ir 5 svarus vaško, tai atėmė kelyje užklupę užpuolikai⁹⁵.

O ką valstiečiai gerdavo? Jonas Lasickis rašė, kad žemaičiai geria su vandeniu raugtą medų ir alų, o kas neturi alaus, geria vandenį. Amžininkas netgi aprašė, kaip tą alų valstiečiai darydavo: „Tą gėrimą daro medžio žievių induose iš vandens, javų ir apynių; į indus įdėję įkaitintus akmenis, virina vieną naktį ir gauna misą, o kitą dieną ją geria.“⁹⁶ Kad valstiečiai gerdavo alų, liudija ir kiti šaltiniai – 1595 m. alaus atsargų tikrai turėjo Promediavos dvaro Sujanų kaimo valstiečiai. Teismo byloje jų ponas Jurgis Volmenskis skundėsi, kad kiti valstiečiai užpuolė jo kaimo valstiečių namus. Pirmiausia jie įsiveržė į to kaimo suolininko Bako Paulavičiaus namus, įsilaužė į pirkelę, *kur buvo alus*, pasiėmė iš ten statinę alaus ir iš karto pradėjo ją gerti. Tą patį vakarą, pabaigę gerti tą statinę alaus, užpuolikai įsiveržė į vaito Ambroso Jučaičio pirkelę, ten vėlgi, radę statinę alaus, ją pasiėmė. Dar po statinę alaus jie pasigrobė iš Pauliaus Budavičiaus ir Urbono Jokūbaitisio – to paties kaimo gyventojų⁹⁷. Alų valstiečiai gerdavo ir apsilankę karčemose. Netgi būdavo atvejų, kai, ten išgėrę alaus, neturėdavo pinigų už jį susimokėti, dėl to jiems tekdavo užstatyti savo sėmėgą⁹⁸.

Namų ūkio daiktai

Svarbi valstiečių kasdienės materialinės aplinkos dalis buvo namų ūkio daiktai. Kaip minėta anksčiau, valstiečiai turėjo įvairių audinių: staltiesių, rankšluosčių, patalynės. Jų gyvenamuosiuose namuose ar klėtyse paprastai taip pat rastume lino drobės, siūlų, statinėse laikytos vilnos⁹⁹. Paprastai drobės turėta keliolika ar kelios dešimtys uolekčių, tačiau išskirtinai daug jos buvo 1540 m. kunigaikštienės Zofijos Žolavskos valstiečio Olekseico namuose – net 300 uolekčių¹⁰⁰.

Valstiečiai turėdavo ir įvairių indų maistui ir gėrimams gaminti: katilų, trikojų puodų bei keptuvių, taip pat kubilų drabužiams, grūdams ir kitiems maisto produktams bei gėrimams laikyti. Įvairūs kubilai ir katilai vadinami Akmenos dvaro valstiečio Jono Petravičiaus 1636 m. turto sąrašė – tai trys kubilai daržovėms, ažuolinis kubilas alui daryti, mažesnis kubilėlis, dvi alaus statinės, katilas alui daryti, mažesnis katiliukas ir du kubiliukai audiniams sudėti. Prie šių daiktų buvo prirašytos ir girnos¹⁰¹.

⁹³ Jonas Lasickis, *op. cit.*, p. 103.

⁹⁴ PLS, sk. 9, str. 6, 13, 14, p. 224, 227, 228.

⁹⁵ РИБ, t. 20, Nr. 59, p. 71. Taip pat žr. J. Ochmański, 1996, p. 216.

⁹⁶ Jonas Lasickis, *op. cit.*, p. 103.

⁹⁷ LMAVB RS, f. 256, b. 4316, l. 1–2.

⁹⁸ Apie XVI a. pirmos pusės teismų bylas dėl valstiečių, kurie lankėsi Kauno smuklėse – žr. Z. Kiaupa, 1989, p. 18–19.

⁹⁹ LIIR, f. 4, b. 162, Nr. 29, l. 75; Nr. 43, l. 116; LM TBK 6, Nr. 70, p. 66.

¹⁰⁰ LM TBK 6, Nr. 249, p. 178.

¹⁰¹ VUB RS, f. 7, b. UkPt 1629–1637, l. 670–670v. Apie visą minėto valstiečio turtą – žr. priedą.

Girnos grūdams malti minimos ir Aleksandro Gvanjinio aprašyme, iš kurio taip pat sužinome, kad valstiečių namuose naudotasi piestomis, kuriose iš kanapių ir sėmenų spaustas aliejus¹⁰². Kokių kitų daiktų turėjo valstiečiai, rodo medžiaga apie turguose perkamas prekes – tai moliniai ir mediniai indai, taip pat geležiniai peiliai, iš kurių išskiriami vengriški¹⁰³.

Darbo įrankiai

Darbo įrankiai buvo neatsiejami nuo valstiečių kasdienio gyvenimo. Dažniausiai tai būdavo žemės ūkio darbams naudojami noragai, dalgiai, pjautuvai ir medžio darbams skirti kirviai. Pavyzdžiui, 1542 m. Otrochimas turėjo 5 poras noragų, 5 kirvius ir 6 dalgius¹⁰⁴. Kiti turėjo įvairesnių įrankių. Apie 1521 m. Simonas Nožčičius klėtyje laikė 3 noragus, 3 gražtus, du kaltus ir rėžtuvą¹⁰⁵. 1536 m. pono Jono Vasilevičiaus valstiečio Vasko Lecevičiaus namuose buvo audimo staklės¹⁰⁶.

Įdomu, kokių įrankių ir medžiagų turėjo amatininkai. 1586 m. šaltinis liudija apie kalvio reikmenis. Tuo metu iš pono Stanislovo Jurgaičio valdinio Povilo Petraičio, gyvenusio Pajstrio lauke, Upytės pavieta, kalvės buvo pavogti 4 kūjai, 5 kirstukai, kuriais kapojama geležis, trejos replės, taip pat jau pagamintos keturios spygnos¹⁰⁷. Kito kalvio – Evtucho, gyvenusio kunigaikščio Aleksandro Polubinskio kaime Naugarduko pavieta, darbo įrankiai nevardijami, tačiau paminima, kad 1590 m. jis turėjo du vežimus geležies, pirkto už 3 kapas grašių, taip pat pardavimui pagamintų 10 naujų kirvių ir 6 dalgius¹⁰⁸.

Kai kurie darbo įrankiai, kaip antai kirvis, būdavo naudojami ir kaip ginklas. Juozas Jurginis atkreipė dėmesį, kad valstietis jį prie savęs turėdavo, nes kasdienybėje grėsdavo daug pavojų – užpuolikai ir laukiniai žvėrys¹⁰⁹.

Transporto priemonės

Valstiečių kelionėms į turgų ar kitur, kur liepdavo ponas, taip pat šienui suvežti ar kitiems darbams atlikti buvo reikalingas arklys ir vežimas. Italas Gvanjinis, keliavęs per Lietuvą, stebėjosi, kad valstiečiai vežimus daro prastus, visai be jokios geležies, rykštėmis ir virvėmis suraišiotus¹¹⁰. Žiemą vežimus pakeisdavo į roges. Štai 1586 m. Jono Glebavičiaus valdiny Kasparas Motiejaitis su motina turgaus dieną „sėdėjo Ramygalos turguje rogėse ir prekiavo“, tačiau buvo užpultas. Skųsdamasis dėl šio įvykio Kasparas paliudijo, kad tos rogės buvo pirkto už 10 lietuviškų grašių¹¹¹, taigi buvo palyginti ne-

¹⁰² *Kraštas ir žmonės*, p. 68.

¹⁰³ J. Jurginis, 1978, p. 118.

¹⁰⁴ ЛМ. Кн. переп. 3, p. 76. Taip pat žr. ЛМ ТБК 6, Nr. 70, p. 66–67.

¹⁰⁵ РИБ, t. 20, Nr. 194, p. 1522.

¹⁰⁶ ЛМ ТБК 6, Nr. 194, p. 140.

¹⁰⁷ АБК, t. 26, Nr. 460, p. 376.

¹⁰⁸ АС, t. 1, Nr. 66, p. 203.

¹⁰⁹ J. Jurginis, 1978, p. 54.

¹¹⁰ *Kraštas ir žmonės*, p. 68.

¹¹¹ АБК, t. 26, Nr. 654, p. 493–494.

brangios. 1590 m. Mirukas Byčkevičius sausį rogėmis važiavo iš Ivenčiaus miestelio turgaus, tačiau užsukęs „kaimynišku papročiu“ į kito valstiečio namus prašyti nakvynės, buvo sumuštas¹¹².

Išvados

XVI a.–XVII a. pirmoje pusėje bajorijos dvaruose gyvenusių valstiečių sodyba paprastai būdavo uždara ir kukli – ją sudarydavo keli mediniai trobesiai, iš kurių svarbiausi buvo namas, kuriame gyveno valstiečių šeima, klėtis turtui laikyti ir tvartas gyvuliams. Visgi turtingesnieji gyvendavo didesnėse sodybose, kuriose būdavo daugiau įvairios paskirties pastatų, tarp jų ir kluonas, arklidės, salyklinė bei pirtis. Valstiečiai amatininkai, pavyzdžiui, kalviai, savo sodybose įsirengdavo dirbtuves. Svarbūs valstiečių sodybos elementai buvo aviliai ir daržai.

Aptariamuoju laikotarpiu valstiečiai paprastai gyvendavo medinėse pirkiose ar gryčiose, kuriose būdavo krosnis, tačiau Žemaitijoje kai kurie neturtingi valstiečiai dar gyvendavo senojo tipo pastate – vadinamajame nume su ugniakuru, greičiausiai kartu su gyvuliais kitame numo gale. Valstiečių pirkios būdavo dengtos šiaudais, su riebaluoto popieriaus ar gyvulio pūslės langais. Viduje paprastai būdavo pagrindinė patalpa ir priemenė, o didesniuose namuose būta trijų patalpų. Jų apstatymas buvo labai kuklus – iš baldų buvo tik suolų ir stalų. Namuose laikyti kubilai su drabužiais ir kitais audiniais, greičiausiai ant suolų arba krosnių, kur buvo miegama, buvo sudėta patalynė, prie krosnies ar ugniakuro būdavo indai valgiui gaminti.

Pagrindinė valstiečių apranga buvo sermėgos, avikailio kailiniai, marškiniai, moteriškos skraistės, tačiau kai kurie turtingesni valstiečiai galėjo turėti daugiau ir brangesnių drabužių. Išskirtiniais atvejais valstietis galėjo turėti ir sidabrinį žiedą.

Valstiečių mityboje svarbią vietą užėmė įvairūs javai, pirmiausia rugiai, taip pat žirniai, įvairios daržovės, lašiniai, pieno produktai. Mėsą dažniau galėjo valgyti greičiausiai tik pasiturintys valstiečiai. Iš gėrimų šaltiniuose fiksuojamos valstiečių turėtos alaus atsargos.

Valstiečiai turėdavo namų ūkio daiktų: staltiesių, rankšluosčių, patalynės, lino drobės, siūlų, vilnos, kubilų drabužiams, grūdams ir kitiems maisto produktams bei gėrimams laikyti, katilų, trikojų puodų ar keptuvių maistui gaminti, girnų grūdams malti, piestų aliejui spausti, paprastų molinių ar medinių stalo indų, geležinių peilių. Tai buvo reikalingiausi daiktai kasdienėje valstiečio buityje, skirti miegui, drabužių siuvimui, daiktų laikymui, valgio gamybai, valgymui. Neatsiejami nuo valstiečių gyvenimo buvo darbo įrankiai, paprastai žemės ūkio darbams naudoti noragai, dalgiai, pjautuvai ir medžio darbams skirti kirviai. Daugiau specialių įrankių turėdavo amatininkai. Keliaudavo valstiečiai su paprastu vežimu, o žiemą – rogėmis.

Apskritai, atsižvelgiant į sodybos dydį ir turėto įvairaus turto kiekį, aptariamuoju laikotarpiu egzistavo valstiečių kasdienio gyvenimo sąlygų skirtumai. Vieni valstiečiai

¹¹² РИБ, т. 20, №. 68, р. 713.

gyveno itin kuklioje aplinkoje, vos pragyvendami, o kitų padėtis buvo geresnė, leidžianti turėti didesnę sodybą, brangesnių ir daugiau drabužių, kitų daiktų ir pakankamai maisto, kuriuo namuose surengtoje puotoje galėjo vaišinti ir svečius.

PRIEDAS

1636 m. valstiečio Jono Petravičiaus šeimos turtas

Jonas Petravičius su žmona Galena Kikildaite, sūnumi Baltromiejumi ir dukterimis Galena ir Kristina Jonaitėmis nemažai laiko gyveno bajoro Matiso Didžiulio Akmenos dvare Ukmergės paviete. 1636 m. minėtas valstietis su šeima nuo savo pono pabėgo ir su savimi išsigabeno turtą:

<...> šviesiai bėrą kumelę, kuri kainavo devynias kapas;
keturis jaučius arimui, du jaučiai kainavo po penkias lietuviškas kapas, o kiti du po keturias kapas grašių;
dvi karves, viena kainavo tris kapas grašių, kita keturias kapas;
dvimetę telyčaitę, kainavo dvi kapas;
devynias senas avis, iš jų kiekviena kainavo po keturiasdešimt lietuviškų grašių;
keturias senas ožkas, kainavo po keturiasdešimt grašių;
keturias kiaules, kainavo po pusę kapos lietuviškų grašių;
du dvimečius meitėlius, kainavo po dvi kapas;
penkias žąsis;
septynias perekšles;
aštuonis gaidžius;
du šiūmetinius veršelius;

javus: devynias statines grynų rugių grūdų (*золото взярне*);
dvylika statinių rugių (*берла*);
pustrečios statinės kviečių;
dvi statines miežių;
pusantros statinės vasarojaus;
aštuonias statines avižų;
pusantros statinės žirnių;
keturias statines grikių;
pusantros statinės pupų;
pusę statinės *шаговицы* [?];
pusę statinės sėmenų;
ketvirtį statinės kanapių;

įvairių audinių, drabužių: dvi sermėgas, kainavo po dvi kapas lietuviškų grašių;
moteriškus kailinius vienerių metų, kainavo tris kapas;
kitus vyriškus [kailinius], kainavo dvi kapas;

moteriškus avikailius (*катанка бараня*), kainavo tris lenkiškus auksinus;
tris skraistes, kiekviena kainavo po dvi kapas;
trisdešimt uolekčių naminės gelumbės, kiekviena uolektis po 16 grašių;
dvidešimt keturias uolektis *kuželinės* drobės, kiekviena uolektis po šešis grašius;
šešiolika uolekčių vilnonių siūlių;

tris kubilus daržovėms sudėti, kainavo po auksiną;
ąžuolinį kubiląalui daryti, kainavo penkiasdešimt grašių;
mažesnę kubilėlį, kainavusį dvylika grašių;
dvi alaus statines, kainavusias aštuonis grašius;
katiląalui daryti, kainavo šešias kapas lietuviškų grašių;
kitą mažesnę katiliuką, kainavo tris kapas;

du dalgius, nupirktus po auksiną;
keturis pjautuvus, nupirktus po šešis grašius;
du kirvius, po dvylika grašių;
du kubiliukus audiniams sudėti, po aštuonis grašius;
girnas, nupirktas už pusantros kapos grašių;
du noragus, nupirktus po aštuoniolika grašių;

kepurę (*шапъку колмак*), apsiūtą lapės kailiu, kainavo tris auksinus;
kitą mažesnę, apsiūtą kepurę (*колмакъ*), kainavo pusę kapos;
du namų darbo drabužius, kainavo po keturiasdešimt grašių;
keturis plonos drobės vyriškus marškinius, kainavo po dvylika grašių;
šešis moteriškus marškinius, kainavo po pusę kapos grašių;
keturis nuometus, kainavo po dvylika grašių;
ir nemažai kitų daiktų <...>. ¹¹³

Bibliografija

- Bertašiūtė R., 2014 – Rasa Bertašiūtė, „Kaimų architektūra“, in: *Lietuvos architektūros istorija*, t. 4: *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, red. D. Puodžiukienė, Vilnius, 2014, p. 69–164.
- Butkevičius I., 1958 – Izidorius Butkevičius, „Tradiciniai valstiečių gyvenamieji namai“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 157–173.
- Čerbulėnas K., 1958 – Klemensas Čerbulėnas, „Namas („numas“) – pirminis lietuvių gyventojų pastato tipas“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 104–145.
- Dambrauskaitė N., 2019 – Neringa Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2019.
- Ferenc M., 2006 – Marek Ferenc, „Czasy nowożytnie. Stół“, in: *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Chwalba, Warszawa, 2006, p. 149–158.
- Gudavičius E., 1971 – Edvardas Gudavičius, *Lietuvos valstiečių įbaidžiavinimo procesas ir jo atsispindėjimas I Lietuvos Statute (1529). Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti*, Vilnius, 1971.

¹¹³ VUB RS, f. 7, b. UkPt 1629–1637, l. 669v–670v.

- Gudavičius E., 1999 – Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. 1, Vilnius, 1999.
- Jablonskis K., 1979 – Konstantinas Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, red. V. Merkys, Vilnius, 1979.
- Jurginis J., 1962 – Juozas Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1962.
- Jurginis J., 1978 – Juozas Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius 1978.
- Kiaupa Z., 1989 – Zigmantas Kiaupa, „Karčema prie karčemos. XVI a. Vaizdai“, in: *Ritualas, blaivybė, kultūra*, ats. red. D. Gaižutis, Vilnius, 1989, p. 7–24.
- Kołac-Chmiel M., 2011 – Małgorzata Kołac-Chmiel, „Elity chłopskie w Polsce w XV–XVI wieku (Rodziny Bąków-Tomczykowi Zegadłóww podlubelskiej wsi Konopnica)“, in: *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 3 (7), Katowice, 2011, p. 186–204.
- Matušakaitė M., 2003 – Marija Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 2003.
- Matušakaitė M., 2011 – Marija Matušakaitė, „Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a.“, in: *Gimnasis kraštas*, t. 4, Kaunas, 2011, p. 58–67.
- Ochmański J., 1996 – Jerzy Ochmański, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996.
- Rösener W., 2000 – Werner Rösener, *Valstiečiai Europos istorijoje*, iš vokiečių k. vertė S. Banevičius, Vilnius, 2000.
- Sabaitytė G., 2010 – Giedrė Sabaitytė, „Pabėgusių iš dvarų valstiečių „užribiškumo“ problema XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje“, in: *Istorija*, t. 2, Vilnius, 2010, p. 14–24.
- Белы А., 2007 – Аляксей Белы, „Матэрыяльныя ўмовы жыцця“, in: *Вялікае Княства Літоўскае. Эцыклапедыя*, red. Г. П. Пашкоў, т. 1, Мінск, 2007, p. 87–91.
- [Bely A., 2007 – Ales' Bely, „Materyal'nyya umovy zhycsya, in: Vyalikae Knyastva Litouskae. Encyklapedyya, red. G. P. Pashkou, t. 1, Minsk, 2007, p. 87–91.]
- Ворончук І., 2012 – Ірина Ворончук, *Населення Волині в XVI р. – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*, Київ, 2012.
- [Voronchuk I., 2012 – Irina Voronchuk, *Naselelnnya Volini v XVI p. – pershij polovini XVII st.: rodina, domogospodarstvo, demografichni chinniki*, Київ, 2012.]
- Довнар-Запольский М. В., 1897 – Митрофан Викторович Довнар-Запольский, *3 Западно-русская сельская община в XVI веке*, Санкт-Петербург, 1897.
- [Dovnar-Zapol'skij M. V., 1897 – Mitrofan Viktorovich Dovnar-Zapol'skij, *Z Zapadno-russkaya sel'skaya obshchina v XVI veke*, Sankt-Peterburg, 1897.]
- Довнар-Запольский М. В., 1905 – Митрофан Викторович Довнар-Запольский, *Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI веке*, Киев, 1905.
- [Dovnar-Zapol'skij M. V., 1905 – Mitrofan Viktorovich Dovnar-Zapol'skij, *Ocherki po organizacii zapadno-russkogo krest'yanstva v XVI veke*, Kiev, 1905.]
- Леонтович Ф. И., 1897 – Федор Иванович Леонтович, *Крестьянский дворъ в Литовско-русском государстве*, Санкт-Петербург, 1897.
- [Leontovich F. I., 1897 – Fedor Ivanovich Leontovich, *Krest'janskij dvor' v Litovsko-russkom gosudarstve*, Sankt-Peterburg, 1897.]
- Леонтович Ф. И., 1898 – Федор Иванович Леонтович, „Сельские ремесленники въ Литовско-русскомъ государстве“, in: *Варшавские университетские известия*, т. 2, Варшава, 1898, p. 1–40.
- [Leontovich F. I., 1898 – Fedor Ivanovich Leontovich, „Sel'skie remeslenniki v' Litovsko-russkom gosudarstve“, in: *Varshavskie universitetskie izvestiya*, т. 2, Varshava, 1898, p. 1–40.]
- Леонтович Ф. И., 1898 – Федор Иванович Леонтович, „Сельские ремесленники въ Литовско-русскомъ государстве (окончание)“, in: *Варшавские университетские известия*, т. 3, Варшава, 1898, p. 41–68.
- [Leontovich F. I., 1898 – Fedor Ivanovich Leontovich, „Sel'skie remeslenniki v' Litovsko-russkom gosudarstve (okonchanie)“, in: *Varshavskie universitetskie izvestiya*, т. 3, Varshava, 1898, p. 41–68.]
- Любавский М., 1915 – Матвей Любавский, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1915.
- [Lyubavskij M., 1915 – Matvej Lyubavskij, *Ocherk istorii Litovsko-Russkogo gosudarstva do Lyublinskoj unii vključitel'no*, Moskva, 1915.]

- Пичета В. И., 1958 – Владимир Иванович Пичета, *Аграрная реформа Сигисмунда Августа в Литовского-русском государстве*, Москва, 1958.
[Picheta V. I., 1958 – Vladimir Ivanovich Picheta, *Agrarnaya reforma Sigismunda Avgusta v Litovskogo-russkom gosudarstve*, Moskva, 1958.]
- Пичета В. И., 1961 – Владимир Иванович Пичета, *Белорусия и Литва XV – XVI в. в. (исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития)*, Москва, 1961.
[Picheta V. I., 1961 – Vladimir Ivanovich Picheta, *Belorusiya i Litva XV – XVI v. v. (issledovaniya po istorii social'no-ekonomicheskogo, politicheskogo i kul'turnogo razvitiya)*, Moskva, 1961.]
- Похилевич Д. Л., 1957 – Лаврентий Иванович Похилевич, *Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI – XVIII в. в.*, Издательство Львовского университета, 1957.
[Pohilevich D. L., 1957 – Lavrentij Ivanovich Pohilevich, *Krest'jane Belorussii i Litvy v XVI – XVIII v. v.*, Izdatel'stvo L'vovskogo universiteta, 1957.]